

Johanna Nordström & Elin Ingberg Sezayesh

Svenska som andraspråksundervisning för studerande med PTSD

Inledning

De flesta lärare som undervisar flyktingar stöter någon gång på elever som ständigt är trötta, har koncentrationssvårigheter och är lättirriterade. De här eleverna kan exempelvis utmärka sig genom att alltid sitta nära dörren med jackan på, eller genom att ofta be läraren om hjälp med att lösa olika privata problem. För många lärare blir det en utmaning att ge tillräckligt med stöd för att eleverna ska kunna göra tydliga framsteg.

Flertalet av de här eleverna har visat symptom på PTSD, Post Traumatic Stress Disorder – på svenska posttraumatiskt stressyndrom. Detta innebär att eleverna under längre perioder har blivit exponerade för starkt traumatiska händelser både före och under flykten från hemlandet (Papadopoulos 2002). Sådana händelser kan till exempel vara tortyr, krigsupplevelser och sexuella övergrepp. Att undervisa elever med PTSD eller annan migrationsrelaterad stress är inte ett lätt uppdrag om man saknar kunskap om symptomen och om hur man bemöter eleverna. Det krävs också tid och resurser.

Vi är två lärare som undervisar i sfi på PTSD-center i Malmö. Verksamheten riktar sig uteslutande till nyanlända flyktingar och invandrare med migrationsrelaterad stress och posttraumatiskt stressyndrom. Syftet är att erbjuda ett helhetspaket där behandling löper parallellt med olika introduktionsinsatser, däribland utbildning i svenska för invandrare.

I verksamheten avsätts resurser för att tillmötesgå olika behov hos elever med PTSD-symptom. Det bidrar till ett övervägande gott resultat för elevernas språkinläring. Alla utbildningsanordnare kan inte erbjuda vår typ av helhetskoncept, men med denna artikel vill vi lyfta fram strukturer, metoder och förhållningssätt som är applicerbara i alla klassrum inom alla skolformer, oavsett resurser. Vi vill också klargöra att metoderna inte är unika eller direkt uppfunna av oss. Tillsammans utgör de dock en helhet som har visat sig fungera väl i undervisning för denna elevgrupp.

PTSD, komplex PTSD och DESNOS

Diagnosen PTSD har två kriterier. Det första är att individen har varit med om minst en händelse som har varit hotfull för individen själv eller en närstående. Det andra är att individen har reagerat på händelsen med kraftfull skräck (Ingemansson & Rosenquist 2001).

Vid PTSD brukar tre kardinalsymptom beskrivas. Ett symptom är återupplevelse av traumat, utlöst av faktorer som exempelvis ljud, dofter eller synintryck. Återupplevandet är i sig så obehagligt att individen systematiskt undviker situationer där hon eller han riskerar att påminnas om specifika händelser. Undvikande är det andra kardinalsymptomet vid PTSD och kan resultera i att individen på olika sätt avstår från att interagera med andra och i stället väljer att isolera sig (Ingemansson & Rosenquist 2001).

Ett tredje symptom på PTSD manifesteras genom överspändhet och psykiska och fysiska ångestreaktioner. Individen är i en ständig beredskap som är mycket utmattande. För att kunna göra bedömningen huruvida man ska fly eller fäkta, måste man ha det spända systemet påkopplat hela tiden. Överspändheten leder till att det blir svårt att gå ner i varv. Detta, tillsammans med mardrömmar, leder i sin tur till svåra sömnbesvär, vilka i förlängningen skapar starka humörsvängningar och koncentrationssvårigheter (Ingemansson & Rosenquist 2001).

På senare år har forskare och kliniker upptäckt att ovan nämnda kriterier inte räcker för att beskriva komplexiteten i individernas besvär. Det kan vara så att individen har utsatts för en "långvarig oundviklig traumatisering" åstadkommen av andra människor (Gerge 2010: 25), varpå adekvat behandling har dröjt eller uteblivit. Därför talar man allt oftare om komplex PTSD eller DESNOS (Disorder of Extreme Stress Not Otherwise Specified), vilka består av "en gruppering av olika symptom" (ibid: 25):

1. Det finns stora brister i affekt- och impulsreglering hos individen. Konkret visar detta sig genom att individen lätt överreagerar på små stressituationer eller på tämligen normala och stabila situationer och att han eller hon till följd av detta har svårt för att lugna sig. Det visar sig också genom att individen antingen har svårt att uttrycka sin ilska, eller att kontrollera den.
2. Det finns brister i individens uppmärksamhetsgrad. Å ena sidan beror detta på att så kallad dissociation uppstår, vilket innebär att känslor stängs av och medvetandet splittras för en stund. Efteråt minns inte personen vad som har hänt. Å andra sidan är bristerna i uppmärksamhetsgraden orsakade av individens ständiga beredskap, som i sin tur gör det omöjligt att skilja ut väsentlig information från överflödigt information, vilket splittrar koncentrationen.

3. Individen upplever sig själv på ett annorlunda sätt i förhållande till hur andra ser på honom eller henne. Ofta är den självupplevda bilden den av en hjälplös, ineffektiv och oönskad person.
4. Relationen till andra människor påverkas. Samtidigt som individen utvecklar stora tillitsbesvär, upplevs förövaren i många fall på ett oväntat sätt genom att offret idealiserar den som skadat honom eller henne. Detta är en överlevnadsstrategi.
5. Individens somatiska besvär ökar. Man undviker de psykiska problemen genom att fokusera på de fysiska.
6. Det uppstår en förlust av en tidigare värdegrund. Plötsligt måste man skapa en ny värdegrund för att kunna förhålla sig till det fruktansvärda som har hänt.

(Herman 2007)

PTSD-center

PTSD-center bedrivs i samverkan mellan Malmö Stad, Region Skåne, Arbetsförmedlingen och Röda Korset. Ett viktigt samarbete är det mellan JobbMalmö, en avdelning inom serviceförvaltningen, och Komvux Malmö Södervärn. Nämnade samarbete gör det möjligt att erbjuda en kombinerad arbetsförberedelse, rehabilitering och sfi-undervisning till personer med en PTSD-diagnos eller symptom på PTSD. Målet är att genom rehabilitering skapa förutsättningar för dessa personer till förbättrad hälsa och återgång till ordinarie verksamhet, samt att öka möjligheterna till vidareutbildning eller till etablering på arbetsmarknaden.

År 2012 fanns 190 personer inskrivna vid PTSD-center, varav 120 var sfi-studerande inom samtliga ordinarie studiespår. Planeringen är för de flesta av dem en anpassad sfi med arbets- eller språkpraktik. Personalen representerar flera olika yrkesgrupper och ansvaret för elevernas övergripande, dagliga verksamhet har fem samordnare, som samtliga har socionomutbildning eller motsvarande och som har sin anställning inom JobbMalmö. Samordnarna har i uppdrag att kartlägga elevernas sociala situation och se till att det fungerar med ekonomi, bostad, familj, nätverk etcetera. Vid JobbMalmö finns också två kuratorer, två praktiksamordnare och en hälsocoach, som samtliga arbetar uteslutande med elever inskrivna vid PTSD-center. I samarbetet ingår också Komvux Malmö Södervärn, som tillhandahåller en anpassad form av sfi. Lärararbetslaget består av en modersmålslärare och sex lärare i svenska som andraspråk.

PTSD-center har också olika samverkanspartner knutna till sig. För rehabiliterings- och behandlingsinsatser står huvudsakligen Röda Korsets Behandlingscenter för krigsskadade och torterade, men några elever be-

handlas också av Teamet för Krigs- och Tortyrskadade (TKT). En annan samverkanspartner är Region Skåne, som en gång i veckan erbjuder vård via en sjuksköterska på plats på centret. Dessutom finns Arbetsförmedlingens handläggare närvarande två dagar i veckan.

Samarbete och tät kontakt är en förutsättning för elevernas utveckling och underlättas av att all personal inom samverkansgruppen arbetar i gemensamma lokaler. Dialogen mellan de olika aktörerna möjliggörs genom att samtliga elever skriver under ett medgivande där de godkänner samverkan mellan JobbMalmö, Komvux Södervärn, Arbetsförmedlingen, Röda Korset med flera. Samordnarna har oftast mycket känslig information om varje elevs enskilda trauma och inför elevens sfi-start får lärarna en muntlig sammanfattning om eleven och om hur traumat och dess biverkningar kan påverka undervisningssituationen.

När så många olika yrkesgrupper samverkar är det nödvändigt att samtliga håller sig inom ramarna för sitt arbete. Med det menar vi att stora problem kan uppstå om man går in och gör arbetsuppgifter som någon annan egentligen bär ansvar för och som hon eller han kan utföra på ett mer korrekt och professionellt sätt. Lärare som arbetar med PTSD-diagnostiserade elever måste exempelvis veta hur man anpassar undervisningen och optimerar inlärningssituationen för dessa elever, utan att för den skull gå in och utöva former av lekmanaterapi. Risken för det senare minskas genom att samverkansgruppen fortlöpande tar del av gemensamma fortbildningar och kompetenshöjande insatser.

Bemötande

I det följande beskrivs hur vi i egenskap av lärare bemöter elever som har symptom på PTSD och migrationsrelaterad stress.

Tid, tillit, tydlighet och trygghet

Krigs- och tortyrskador är komplexa och i samtliga fall orsakade av människor. Följaktligen raderas de positiva grundantaganden som vi har om människors godhet och pålitlighet, och det blir svårt att finna tillit till sig själv och andra. Med detta i åtanke måste det professionella bemötandet präglas av tillitsskapande, trots att detta är en lång och komplicerad process. Tillit kan bara uppstå över tid och med samma människor (Herman 2007).

Genom att tillitsskapandet tar mer tid, sker det till och från på bekostnad av lärarens tidsbegränsade didaktiska planering. Läraren behöver också ge elevens positiva förändring tid. Förändringar är obekväma att genomföra

och svåra att behålla, varför det är av vikt att låta alla situationer präglas av tålamod (Garland, Hume & Majid 2002).

Bemötandet måste också präglas av trygghet och tydlighet, vilka hänger tätt samman. Om undervisningen ständigt kännetecknas av en tydlig och återkommande struktur, upplever eleven en ökad trygghet. En sådan trygghet medför i sin tur att eleven stärks i att återta kontroll och inflytande över sig själv – i stället för att lägga över detta på andra (Herman 2007).

Känsla av sammanhang

På PTSD-center strävar vi efter att konsekvent upprätthålla ett salutogent förhållningssätt i mötet med eleverna. Begreppet salutogenes utvecklades av Aaron Antonovsky (2005), professor i medicinsk sociologi. Antonovsky pekade ut salutogenes som den främsta anledningen till att en del människor klarar av svåra påfrestningar med bibehållen hälsa, och andra inte. Det salutogena förhållningssättet fokuserar på att förstärka positiva egenskaper hos människan för att hon ska utvecklas till en frisk och tillfreds individ (Antonovsky 2005). Genom att elevernas egna resurser tas i anspråk, upplever de att deras egna erfarenheter respekteras, vilket skapar självförtroende. En viktig del av det salutogena förhållningssättet är alltså att man aktivt uppmärksammar och tillvaratar det som eleverna är bra på.

Ett centralt begrepp i det salutogena förhållningssättet är KASAM – känsla av sammanhang. Där ingår de tre nyckelorden begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. Elever med en stark känsla av sammanhang har goda möjligheter att utvecklas i positiv riktning (Antonovsky 2005).

Begriplighet

Att information upplevs som ordnad och tydlig är avgörande för människors möjlighet att begripa och hantera den (Antonovsky 2005). Den pedagogiska verksamheten på PTSD-center bygger på en rad förutsägbara moment, som eleverna är väl förtrogna med. Vi arbetar med att skapa en stram, begriplig struktur för allt från schema till lektionsuppbyggnad till närvarorapportering. Dessutom strävar vi efter att ge eleverna förståelse inför nya arbetsområden eller studiebesök. Målet är att igenkänningsfaktorn ska vara så hög att eleverna känner trygghet och förmåga att helt fokusera på inläringen.

Hanterbarhet

Lika viktigt som att eleverna är väl bekanta med verksamheten, är att de får resurser att klara av de krav som de ställs inför och att hantera studie-situationen. Förutom olika didaktiska verktyg, behöver eleverna en tro på

att de kan hantera sin studiesituation. Detta får de genom spegling, det vill säga att de uppmärksammas och bekräftas av lärarna. Att bli speglad och bekräftad är grundläggande för människan och den vi blir, blir vi i samspel med andra (Cooley 1992). Genom hela livet ser vi oss själva genom andras ögon, därför är det viktigt att eleverna blir sedda och att de blir det på ett respektfullt, vuxet sätt. Med detta menar vi att det är viktigt att våga ställa krav på eleverna, men att detta görs inom rimliga gränser.

Meningsfullhet

Det är märkbart att eleverna upplever det som meningsfullt att investera sitt engagemang och sin tid i skolan. Inte minst ser vi det genom att våra elever har hög närvaro. Detta kan bero på en rad faktorer, men i vår mening är delaktigheten i en normaliserad, daglig verksamhet en viktig anledning. Eleverna har dessutom en tydlig progression i sina studier och når kursplanens mål i ungefär samma utsträckning som vid ordinarie sfi-verksamhet.

Ett professionellt förhållningsätt

När man arbetar med elever med psykisk ohälsa är det ofta lockande att ta över deras bördor i form av att ringa samtal eller att sköta kontakter utanför skolan. På ett enkelt och snabbt sätt kan man hjälpa eleverna, vilket ger en stor tillfredsställelse. Men ett sådant förhållningsätt medför negativa konsekvenser på flera sätt. För det första riskerar eleverna att regrediera om de ständigt undslipper att komma i kontakt med viktiga ansvarsområden i vardagen (Holm 2009). För det andra måste vi som lärare klara av att arbeta med elevernas språkutveckling, utan att ha deras privata problematik som filter framför ögonen. För det tredje löper vi risk att på ett oprofessionellt och ogenomtänkt sätt gå in och göra sådant arbete som kuratorer och samordnare knutna till PTSD-center gör så mycket bättre. Genom att samtliga yrkeskategorier förankrade i PTSD-centers verksamhet tydligt håller sig inom ramarna för sina kompetensområden, upprätthåller vi ett professionellt förhållningsätt gentemot eleverna.

Ulla Holm, leg. psykoterapeut och forskare vid Uppsala universitet, menar att ett professionellt förhållningsätt styrs av sådant som gagnar eleverna, inte av lärarens egna känslor och behov (Holm 2009). Detta uppnår läraren genom att låta eleverna ha ansvar för sina egna liv. Herman (2007: 195) menar att "den första förutsättningen för tillfrisknande är att överlevaren återfår sitt självbestämmande och makten över sitt liv". På PTSD-center bemöter vi eleverna genom att inte agera i större utsträckning än vad situationen kräver (Holm 2009). Vi ger alltså aldrig mer hjälp

än vad som är absolut nödvändigt. Det är bättre att ibland överskatta elevernas förmåga, än att underskatta den.

En stor och viktig del i PTSD-centers framgång är att vi försöker agera utifrån ett empatiskt förhållningssätt, vilket innebär att vi inte tycker synd om eleverna, utan snarare visar att vi förväntar oss något av dem. I motsats till vänner och familj är vi lärare neutrala inför sådant som uppstår inom och runt om varje elev. Detta innebär att vi inte alltid tar elevens parti i olika sammanhang, utan har ett neutralt, strikt professionellt förhållningssätt. Vi lägger tillbaka ansvaret hos eleverna och ifrågasätter resonemang i stället för att oreflekterat dras med i dem. I stället för att ringa deras privata samtal uppmanar vi dem att själva ringa, men erbjuder oss att vara närvarande i rummet. På så vis växer och utvecklas eleverna.

Handledning

För att kunna förhålla sig till elevernas olika typer av problem utan att förlora sitt professionella förhållningssätt, är handledning av yttersta vikt (Herman 2007; Normell 2002). Två timmar varannan vecka får vi i grupp konsultativ och processinriktad handledning. Detta innebär att handledaren är där delvis i egenskap av expert på den målgrupp som vi arbetar med, delvis i egenskap av representant för en annan yrkeskategori som inte är en del av skolverksamheten (Normell 2002). I handledningen lyfter vi sådant som vi på olika sätt upplever som anmärkningsvärt och som rör undervisningen och mötet med eleverna. Handledaren hjälper oss sedan att starta tankeprocesser där vi vänder och vrider på invanda mönster för att lättare finna förståelse för sådant som är svårhanterligt (ibid.). Handledningen har en positiv igenkännande funktion, eftersom det kan vara skönt att se att de andra i arbetslaget har reagerat på vissa situationer på liknande sätt som en själv (ibid.). Vi kan se att vårt deltagande i handledning har utvecklat ett professionellt förhållningssätt och stärkt oss i att hålla fast vid våra gränser och vårt bemötande gentemot eleverna.

Utgångspunkter för undervisningen

Struktur och kontinuitet

På grund av överspändhet och ständig beredskap har många elever koncentrations- och minnessvårigheter (Gerge 2010; Herman 2007; Ingemansson & Rosenquist 2001). Sådan problematik ställer höga krav på upplägg och struktur, och därför måste det pedagogiska arbetet på PTSD-center genomsyras av förutsägbarhet, kontinuitet och repetition. Här handlar

det exempelvis om att eleverna vet vad lektionen kommer att innehålla, när exakt den börjar och slutar samt att de träffar samma lärare varje dag. Eleverna måste hela tiden både veta vad de kan förvänta sig när de kommer till skolan och vad som i sin tur förväntas av dem. Förutsägbarhet skapar trygghet, vilket är avgörande för elevernas upplevelse av kontroll över den egna situationen, och för ett större fokus på inläringen än på beredskapen (Herman 2007).

Realistiska tider och gott om pauser

De flesta av våra elever lider under längre perioder av allvarliga sömnproblem till följd av svåra mardrömmar och överspändhet. Många av dem är därför påtagligt trötta när de kommer till skolan. Ur ett pedagogiskt perspektiv är det en stor fördel om man kan undvika att påbörja undervisningen "klassisk skoltid" klockan 08.00. För att eleverna ska ges en rimlig chans att lyckas i sina studier har vi valt att i stället börja samtliga lektioner klockan 10.00. Att schemalägga ett flertal kortare pauser har också visat sig vara en förutsättning för att eleverna på ett optimalt sätt ska kunna tillgodogöra sig undervisningen.

Variert arbetssätt

Enligt vår erfarenhet genomlever elever med en PTSD-diagnos, generellt sett, perioder då de förmår presteras mera, och andra perioder då de av olika orsaker är mer passiva. Med detta i åtanke försöker vi, inom strikta ramar, skapa variation i vårt arbetssätt. För elever som klarar ett högre tempo finns särskilda undervisningstillfällen utöver det ordinarie schemat. Kontinuerligt förekommer både stations- och portfolioarbete (se nedan), så att eleverna kan arbeta utifrån sina egna behov. Samtliga portfoliouppgifter finns tillgängliga på skolans webbplats, för repetitioner eller fortsatta studier hemma, om det skulle vara så att en elev brustit i uppmärksamhet under lektionen.

Beredskap på att allt kan hända

En PTSD-diagnos kan, som vi tidigare nämnt, medföra att eleven är lättirriterad eller att han eller hon återupplever traumat i form av flashbacks. Genom kontinuerlig fortbildning, handledning och samverkan med de andra yrkesgrupperna vet vi hur vi ska agera i olika situationer. Vi vet hur vi ska bemöta elevers reaktioner som symptomen på komplex PTSD medför. Vi vet också hur vi ska agera vid elevers eventuella panikattacker.

I arbetslaget har vi tillsammans arbetat fram en särskild handlingsplan i vilken det tydligt framgår vem som gör vad.

Undervisningen i praktiken

Sfi-undervisningen på PTSD-center regleras av de styrdokument som upprättats nationellt gällande utbildning i svenska för invandrare. Eleverna på PTSD-center bedöms alltså utifrån samma kunskapskrav som alla andra sfi-studerande i landet. Därmed vill vi klargöra att anpassning efter våra elevers behov inte är detsamma som att erbjuda en kravlös eller ungefärlig form av sfi. Snarare handlar det om att exempelvis anpassa en testsituation så att eleverna får möjlighet att göra prov i de lokaler och med de människor som de känner sig trygga i och med. Anpassningen kan också vara att vi förlägger undervisningen både i och utanför klassrummet för att så många som möjligt ska orka hålla motivation och koncentration uppe. Här handlar det till exempel om att fokusera på teoretiska studier i klassrummet en lektion för att sedan konkretisera studierna genom att praktiskt använda det studerade avsnittet utanför skolans lokaler.

En fortlöpande, tydlig struktur

Grundläggande för all verksamhet inom PTSD-center är en övergripande, periodisk och tydlig struktur. Genom att erbjuda ett tydligt schema (se nästa sida) med återkommande moment varje vecka, skapar vi den förutsägbarhet som är så avgörande för att eleverna ska känna trygghet och säkerhet.

Nedan följer en beskrivning av innehållet i PTSD-centers undervisningsverksamhet.

Tematiskt arbete

Lärararbetslaget på PTSD-center arbetar genomgående tematiskt. Ett par gånger under läsåret gör vi en grovplanering där vi tillsammans bestämmer ett övergripande tema och ett antal underliggande teman. Temana är planerade med utgångspunkt i läroplan, kursmål och kunskapskrav. Samtliga grupper arbetar med samma tema under samma perioder. Varje grupp inleder temaarbetet genom att utgå från en gemensam ordlista bestående av temats centrala begrepp. Därefter står det tämligen fritt för varje enskild lärare att skapa ett innehåll som passar gruppen och den språkliga nivån.

En viktig anledning till att vi valt ett tematiskt arbetssätt är vår strävan efter ramar och kontinuitet. Under längre perioder finns det en tydlig röd tråd för eleverna att följa. Vi väljer teman som är kopplade till elevernas

Veckoschema

	Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
9.00–9.45				Förbere-delse inför konversa-tion.	
10.00–10.45	Svensk-undervisning med tema och portfolio. Eventuellt ett studiebesök.	Svensk-undervisning med tema och portfolio. Eventuellt ett studiebesök.	Ingen sfi-undervisning. Elev-erna ägnar sig enbart åt hälsofräm-jande akti-viteter som JobbMalmö anordnar.	Konversa-tion i mind-re grupper.	Stationer
11.00–11.45	Svensk-undervisning med tema och portfolio forts.	Svensk-undervisning med tema och portfolio forts.		Konversa-tion i mind-re grupper.	Stationer forts.
12.30–14.00	Individuella samtal.	Individuella samtal.		Individuella samtal.	Stationer forts.

vardag och erfarenheter för att eleverna ska kunna tillgodogöra sig ett språk som de verkligen har nytta av. Temaarbetet bidrar därför till en högre känsla av sammanhang.

Det större, övergripande temat brukar vara av mer konkret art, eftersom vi behöver nå ut till samtliga elever oavsett språklig nivå. Ett övergripande tema kan vara "yrken" men som undertema kan vi ha "yrken som man träffar på i vardagen" eller ett mer abstrakt som "drömmar". Vi rör oss alltså mellan konkreta teman och abstrakta, mer problematiserande teman. En annan viktig orsak till det tematiska arbetssättet är att ge eleverna möjlighet att använda en rad olika källor, inte bara en lärobok. Vi kan därför anpassa innehållet i undervisningen så att de olika språkfärdigheterna kan tränas i funktionella sammanhang. Dessutom kan vi se till att de varierande källorna individanpassas för att undvika att undervisningsmaterialet riskerar att återknyta till elevernas trauman.

Portfolioarbete

Portfolion är ett gemensamt arbetsverktyg för samtliga elever knutna till PTSD-center. Elevernas progression synliggörs både för elev och för lärare genom kontinuerlig dokumentation. I portfolion har kursmål och kunskapskrav konkretiserats på olika nivåer där varje kursmål motsvaras av ett antal olika uppgifter. På så sätt uttrycks explicit för eleverna vilka språkliga krav som ställs inom de olika kurserna. Nyligen gjorda uppgifter används också vid det individuella samtalet mellan elev och lärare, för att göra eleven mer delaktig i sitt eget lärande.

Generellt sett fokuserar alltså portfolioarbetet på tydliggörande av förväntningar och av progression. För oss är det tydligt att portfolioarbetet på olika plan motverkar den känsla av maktlöshet och infantilitet som komplex PTSD så ofta bidrar till. Något som bidrar till det är också portfolions placering på skolans egen webbplats. Där bygger den en bro mellan studier i skolan och i hemmet, både för elever som behöver repetera ett visst lektionsinnehåll, och för elever som klarar av att ägna sig åt extra hemuppgifter efter skolan.

Stationer

En dag i veckan arbetar vi med det som vi kallar stationsarbete. Vi erbjuder då ett antal olika lektioner eller aktiviteter som är valbara för eleven och som har ett språkligt men också, i vissa fall, rehabiliterande innehåll. Stationerna väljs utifrån elevens individuella behov, vilka exempelvis kan vara att fördjupa eller repetera vissa språkliga moment i svenskan. Stationerna kan alltså ha inriktningar som grammatik, hörförståelse, praktisk svenska, svenska med modersmålsstöd eller så kallad grön rehab (se vidare under "Hälsöfrämjande aktiviteter"). I stället för att skifta station varje vecka, arbetar eleven vid samma station under en fyraveckorsperiod. Detta är för att hålla sig till den för eleven så viktiga strukturen och kontinuiteten.

Stationsvalen underlättas av och baseras på den feedback som eleven har fått av lärarna vid det senaste individuella samtalet, eller på resultatet av den senare tidens lektionsarbete. Genom att låta eleven själv avgöra vad hon eller han behöver fokusera på i språket, visar vi att vi tror på varje enskild elevs förmåga att ta ansvar för sitt eget lärande och att göra väl avvägda val beträffande den egna språkutvecklingen. Metakognition av det här slaget underlättar för utvecklandet av självbestämmande och självständighet (se "Ett professionellt förhållningssätt" ovan).

Stationsarbetet fungerar också som en minnesträning på så vis att eleverna får träna på att komma ihåg vilken station de arbetar med under en viss period, samt på vilken plats och vilken tid stationsarbetet börjar och

slutar. Detta är ett exempel på hur svenskundervisning också kan fungera rehabiliterande för elever med PTSD-symptom.

Modersmålsstöd

Modersmålslärares roll i PTSD-centers pedagogiska verksamhet. För närvarande erbjuder vi modersmålsstöd i somaliska, pashto, dari, persiska och arabiska. En dag i veckan är särskilt avsedd för svenskundervisning med modersmålsstöd för elever med behov av detta. Ett sådant behov kan finnas på samtliga språkliga nivåer. Vi ser att modersmålsstödet i många fall är avgörande för elevernas språkliga progression, eftersom eleverna får en direkt väg in i det svenska språket via sitt modersmål. Genom att erbjudas kontrastiv svenskundervisning upptäcker eleverna lättare likheter och skillnader mellan språken, samtidigt som de på ett tydligare sätt uppfattar nyanser både i det svenska språket och i samhällliga och sociala strukturer (Skolverket 2002).

Eftersom majoriteten av våra elever kommer från arabisktalande länder, är modersmålslärares roll i arabiska direkt knuten till lärararbetslaget och arbetar således enbart med eleverna på PTSD-center. Detta för med sig en mängd positiva effekter av vilka några är kontinuitet, förståelse och en stark känsla av sammanhang hos eleverna. Genom att modersmålslärares ständigt är på plats kan han gå in i olika grupper under dagen och kontinuerligt stötta eleverna i det som de arbetar med för stunden. Det uppstår alltså en beständighet i elevernas inläring i jämförelse med när modersmålsstödet ges fyra dagar efter ett visst inläringstillfälle och eleverna kanske redan har glömt delar av det. Undervisningen individualiseras också i större utsträckning, då modersmålslärares mycket tidigt upptäcker elevernas olika behovsområden.

När modersmålslärares är knuten till arbetslaget ges nya elever en djupare förståelse för verksamhetens koncept, eftersom det kan förklaras på ett konkret sätt på det egna språket av en person som själv är involverad i verksamheten. Eleverna finner också lättare en känsla av sammanhang genom modersmålslärares kontinuerliga närvaro eftersom modersmålet får en högre status, vilket i sin tur kan vara en bidragande faktor till en stärkt social identitet (Skolverket 2002).

Samarbetet mellan sfi-lärarna och modersmålslärares har visat sig vara mycket fruktbart, eftersom det gör det möjligt att på ett ganska tidigt stadium upptäcka om en elev har vissa språkliga svårigheter såväl på svenska som på modersmålet. Ibland är det så, men många gånger kan man konstatera att eleven helt enkelt behöver få en ny ingång till ett visst språkområde.

Konversation

En dag per vecka bjuds så kallade konversatörer in till PTSD-center. Det är volontärer som engagerar sig i den pedagogiska verksamheten och som kommer för att samtala med våra elever. På så sätt tränas eleverna i talad vardagssvenska i ett mer naturligt sammanhang än i klassrumssammanhang. Konversationen sker i mindre grupper bestående av en konversatör och ett litet antal elever.

Samtalen följer det tematiska arbetet genom att konversatörerna varje vecka får en lista över ord som frekvent förekommit under arbetet i klassrummen, och sedan ser till att orden och fraserna används vid konversationstillfället. Det finns två stora fördelar med detta. För det första undviks överraskningsmoment då både konversatörer och elever är förberedda på vad samtalet ska innehålla. För det andra ges eleverna möjlighet att både repetera och att praktiskt använda specifika ord och fraser.

Att eleven tillhör samma konversationsgrupp och träffar samma konversatör vecka efter vecka är värdefullt på flera sätt. Det är avgörande dels för kontinuiteten och tryggheten, dels för att alla elever ska våga använda sig av det talade språket. I utvärderingar uppger många elever att de inte i så stor utsträckning upplever sig bedömda i konversationsgruppen som i andra sammanhang där muntlig svenska utövas.

Studiebesök

Några gånger varje månad gör vi olika typer av studiebesök eller utflykter med eleverna. Under läsåret 2012 har vi bland annat besökt Moderna museet och Tekniska museet i Malmö, Malmöhus slott, ett äldreboende i Malmö, en bowlinghall i Malmö, varuhuset Gekås Ullared, Ystad och Ystads djurpark. Många tycker säkert att det är ett risktagande med tanke på de många miljöombyten och de oförutsägbara moment som ett studiebesök kan innehålla. Tänk om en elev får en panikattack eller en flashback? Naturligtvis finns det elever som av olika anledningar måste avstå från att följa med, men majoriteten följer med och fungerar mycket bra i de nya miljöerna. Anledningen till det är, enligt vår mening, att eleverna på ett tidigt stadium fått en grundlig förförståelse inför studiebesöket. Oftast är studiebesöket knutet till det tema man arbetar med för stunden. Förförståelsen uppstår därför många gånger helt naturligt, utan att man behöver lägga till moment i undervisningen för att förbereda inför studiebesöken.

En annan anledning till att uppslutningen vid studiebesöken är så god, är att många lärare medverkar vid varje studiebesök – lärare som eleverna känner väl och känner sig trygga med. Dessutom känner de trygghet med varandra. Eftersom eleverna omges av ett så stort och välbekant nätverk,

upplevs utmaningen i att bryta upp från redan kända miljöer som hanterbar av de flesta.

Ett led i PTSD-diagnosen är att individen ofta strävar efter isolering, eftersom hon eller han inte vill påminnas om traumat (Gerge 2010; Herman 2007; Ingemansson & Rosenquist 2001). Studiebesöken bidrar till att många elever vågar bryta den isoleringen för en stund. Det blir ett tillfälle då man får chansen att komma ut och fokusera på annat än problem. Ett stort antal elever har också berättat att de har återvänt till platserna med sina familjer, eftersom de har haft kunskap dem och om hur man tar sig dit med kollektivtrafiken. Återigen ser vi hur sfi-studierna har en rehabiliterande funktion utöver den språkutvecklande.

Hälsofrämjande aktiviteter

En del av anpassningen av vår sfi handlar om att varva svenskundervisningen med rehabiliterande, hälsofrämjande aktiviteter. Grön rehab, som är en av de valbara stationerna, är en sådan aktivitet. Här arbetar en svensk-lärare och en kurator tillsammans med eleverna i skolans rehabträdgård. Odling och trädgårdsskötsel ute i naturen har en rehabiliterande effekt på eleverna, samtidigt som det praktiska arbetet i grupp fungerar språkutvecklande. Lärarens uppgift blir att hjälpa eleverna att sätta ord på olika sysslor, upplevelser och intryck.

Schemalagd avslappning med hälsocoachen är en annan hälsofrämjande aktivitet. I direkt anslutning till lektionerna har eleverna en timmes avslappning, vilket vi tror är en viktig bidragande faktor till elevernas progression inom sfi-studierna då avslappningsträning ökar både inlärnings- och koncentrationsförmågan hos elever (Gerge 2010). Under lektionspassen erbjuder vi regelbundet kortare pauser, vilket motverkar stresstoppar hos eleverna.

Webbplats

Lärarna på PTSD-center har skapat en webbplats som enbart riktar sig till eleverna. På webbplatsen finns veckans schema och veckans ordlista med översättningar till samtliga elevers modersmål. Varje lärare har dessutom en egen flik där de lägger upp aktuellt undervisningsstoff. Det kan vara veckans planering med tillhörande material, som exempelvis nya texter i både skriftlig och inläst version.

På webbplatsen finns också skolans samtliga portfoliouppgifter inlagda, som tillsammans med en bred variation av språklänkar utgör ett stort stöd för elever som vill ägna sig åt studier i hemmet av olika anledningar (se "Portfolioarbete" ovan).

Webbplatsen har kommit att bli ett viktigt inslag i svenskundervisningen och vi ser att många elever använder den i hemmet. Eleverna uppdaterar sig i de fall då de exempelvis har missat en lektion för att gå i behandling på Röda Korset. Många tycker också att det är lättare att gå till skolan om de har varit inne på webbplatsen och informerat sig om dagens eller veckans planering. För oss blir detta bevis på att webbplatsen kan ge en ökad känsla av sammanhang hos eleverna.

Samtal

Tre dagar i veckan finns avsatt tid på schemat för enskilda samtal mellan lärare och elev. Sannolikt hinner varje lärare träffa tre elever under den här tiden. Läraren bjuder in eleverna i gruppen i tur och ordning, eller när särskilda behov finns. När sista eleven i turordningen har kallats, bjuds den första eleven in igen. Detta betyder att varje elev träffar sin lärare flera gånger per termin för att diskutera sina studier och sin språkutveckling.

Vid samtalet diskuteras elevens progression från föregående samtal fram till pågående samtal. I dialog ger både eleven och läraren sin bild av situationen. Inför samtalet har läraren förberett sig mycket noga, för att kunna upprätthålla en tydlig struktur och för att kunna visa på konkreta exempel, till exempel via språkportfolion. Detta är nödvändigt för att samtalet ska vara givande för eleven, och för att han eller hon ska känna trygghet. Huvudsakligen bygger samtalet på formativ bedömning och på elevens reflektioner kring den egna språkinläringen (Lundahl 2011). Till sammans sätter läraren och eleven upp mindre delmål som eleven aktivt ska arbeta mot fram till nästa individuella samtal. Vi har noterat att kontinuerliga samtal underlättar för eleven att hålla fokus på skolan och på de delar av inläringen som han eller hon behöver arbeta mycket med. Det är också ett sätt att hjälpa eleven att blicka framåt i situationer då eleven har svårt att se en framtid.

Samtalet fokuserar på elevens språkinläring samt på de behov som finns för att eleven på bästa möjliga sätt ska tillgodogöra sig undervisningen. Här ges alltså inte utrymme att tala om elevens hälsotillstånd, eftersom detta uppmärksammas och diskuteras i andra samtal ledda av kollegor i samverkansgruppen som besitter sådan kompetens, det vill säga kuratorer eller samordnare.

Givetvis finns det tillfällen då läraren behöver information om elevens hälsotillstånd, till exempel om eleven just börjat med en ny medicin som påverkar honom eller henne och därmed också inläringen på olika sätt. Det kan också röra sig om att eleven fått nyheter från hemlandet som inverkar på hur mottaglig hon eller han är för undervisningen.

Risker för att arbetet inte ska fungera

Hur hårt man än jobbar för att skapa en stark och hållbar verksamhet finns vissa faktorer som gör att arbetet med PTSD-diagnostiserade elever fungerar mindre väl. Nedan finns några som är värda att lyfta fram.

- Vikten av ett gott samarbete kan inte nämnas för många gånger. Om arbetsgruppens samsyn kring verksamhet och förhållningssätt brister finns stor risk för att de gemensamma insatserna förlorar sin potential. Därför krävs tid för samverkan och en ledning som är lyhörd.
- Trots att verksamheten är välstrukturerad händer det att plötsliga förändringar sker. Det kan vara när en lärare blir sjuk och en vikarie måste sättas in. Det kan innebära en risk att vikarien inte är insatt i hur man anpassar undervisningen efter traumatiserade elever. En uppgift som att berätta om sin familj, som förekommer ganska frekvent inom övrig sfi-verksamhet, kan skapa stort obehag för många av våra elever eftersom en del av traumat kan vara kopplat till förlust av familjemedlemmar. Därför arbetar vi varje läsår med att till vår verksamhet knyta ett antal vikarier som vi vet fungerar med eleverna. Även här är det alltså nödvändigt att tänka på kontinuiteten.
- Trots att vi har kompetens om hur vi ska bemöta våra elever, händer det ändå att vi agerar utifrån det som för oss är självklart och invariant men som kan förefalla ogenomtänkt i en klassrumssituation på PTSD-center. Ett exempel är brandövningar med akustiskt larm som numera är ett naturligt inslag i svenska skolor. Sannolikheten är stor att den typen av brandlarm framkallar ångestreaktioner hos våra elever. Ett annat exempel är tända stearinljus, som för många människor är en stämningshöjare, men som vissa av våra elever kan förknippas med mycket obehagliga minnen.
- Det är riskfyllt med en omhuldande inställning från lärarens sida. En alltför stark relation mellan lärare och elev leder enbart till att eleven drabbas av separationsångest vid uppbrott. Detta har en direkt motverkande effekt på elevens välbefinnande.

Nya utmaningar – en framåtblick

Migrationsverket rapporterar om det största antalet asylsökande till Sverige sedan första halvan av 1990-talet. En klar majoritet av de asylsökande kommer från Syrien, där det just nu pågår intensiva stridigheter.¹

1. Migrationsverket (<http://www.migrationsverket.se/info/6571.html>) "Migrationsverket ser inga tendenser till avmattning i Syrienkonflikten". 2013-03-13

Trycket på utbildningsanordnarna inom sfi är med andra ord stort. Med stor sannolikhet innebär detta att vi på PTSD-center och i en mängd andra sfi-verksamheter i Sverige kommer att få elever med ett pågående trauma. Hur denna situation ska hanteras diskuteras intensivt på vår arbetsplats.

Vi är i nuläget förberedda på att ta emot elever med posttraumatiskt stressyndrom. Hittills har vi enbart påträffat enstaka fall där traumat har varit pågående. Som vi ser det blir en kompetenshöjning kring undervisningens anpassning till elever med pågående trauma en förutsättning för att kunna ta emot nya elever under det nya läsåret. Med fördel sker kompetensutvecklingen i gemenskap med samverkansgruppen.

Avslutning

Det krävs noggrann planering och mycket förberedelse för att arbeta med elever med PTSD och migrationsrelaterad stress. Många gånger är det ett svårt arbete men när vi är i kontakt med elevernas behandlare, vittnar de ofta om att den bild de ser av eleverna i skolan är en helt annan än den de ser i behandlingssituationen. De menar att eleverna oftast fungerar i mycket större utsträckning i skolan än vad de gör under behandlingstillfället. Behandlarna förmedlar alltså på ett konkret sätt hur vårt arbete med eleverna har ett positivt resultat. Detta gör att vårt arbete känns värdefullt och meningsbringande. Vår förhoppning är att fler utbildningsanordnare kommer att kunna anamma PTSD-centers modell och därmed öka möjligheterna till en bättre framtid för elever med PTSD-symptom.

Referenser

- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Cooley, C. H. (1992). *Human nature and the social order*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Gerge, A. (2010). *Trauma. Psykoterapi vid posttraumatisk och dissociativ problematik*. Ludvika: Dualis.
- Garland, C., Hume, F. & Majid, S. (2002). Remaking connections: refugees and the development of 'emotional capital' in therapy groups. I: Papadopoulos, R. K. (red.) (2002) *Therapeutic care for refugees. No place like home*. London: Karnac.
- Herman, J. L. (2007). *Trauma och tillfrisknande*. Göteborg: Göteborgs Psykoterapi Institut.
- Holm, U. (2009). *Det räcker inte att vara snäll. Om empati och professionellt bemötande i människovårdande yrken*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Ingemansson, G. & Rosenquist, E. (2001). *Posttraumatiskt stressyndrom vid krigstrauma*. Broschyr om ett samverkansprojekt år 1999–2001 mellan Försäkringskassan Rosengård och UMAS Psykiatri, Sektorsklinik Nordöst, Malmö.
- Lundahl, C. (2011). *Bedömning för lärande*. Stockholm: Norstedts.
- Normell, M. (2002). *Pedagog i en förändrad tid. Om grupphantering och relationer i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Papadopoulos, R. K. (2002). Refugees home and trauma. I: Papadopoulos, R. K. (red.) (2002). *Therapeutic care for refugees. No place like home*. London: Karnac.
- Skolverket (2002). *Flera språk – fler möjligheter. Utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen 2002*. Stockholm: Skolverket.